

The Role of Modern State Functions in Reducing Ethnic Gaps among Iranian Turkmens: A Case Study of the Education Institution

Barzin Zarghami

Corresponding author, Department of Tourism, University of Science and Culture, Tehran, Iran. E-mail: zarghami@usc.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 24 December 2025
Received in revised form: 19
February 2026
Accepted: 25 February 2026

Keywords:

Iranian Turkmens,
Identity Cleavages,
Education Institution,
National Cohesion,
Ethnic Identity.

ABSTRACT

This study explores the role of public education as a central institution of the modern state in shaping national identity and reducing identity cleavages in multi-ethnic societies, with specific reference to the Turkmens in Iran. It seeks to determine whether formal education has contributed to aligning local Turkmen identity with the broader Iranian national identity or whether it has reinforced identity boundaries. Drawing on theories of nation-building and identity formation, the research aims to clarify the integrative capacity of educational policies in a culturally diverse context. The research employs a qualitative design based on document analysis and historical data. Official educational policies, curricular materials, and statistical records were examined to trace the development of schooling in Turkmen Sahra from traditional religious education to the Pahlavi and Islamic Republic periods. The study analyzes literacy expansion, language policy, and the transmission of national symbols as mechanisms of identity formation. The findings show that public education has reduced institutional and perceptual gaps between Turkmens and the national society by expanding literacy, promoting Persian as the language of instruction and enabling social mobility. At the same time, Turkmen identity has not been eliminated but reshaped into a layered and hybrid form combining local and national elements. Public education appears to be a necessary condition for national integration; however, sustainable cohesion requires complementary multicultural policies that recognize local identities alongside national unity.

Cite this article: Zarghami, B. (2025). The Role of Modern State Functions in Reducing Ethnic Gaps among Iranian Turkmens: A Case Study of the Education Institution. *New Geopolitics Research*, 2 (2), 189-203.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.2.2.11>

Introduction

This study examines the role of the modern educational institution in shaping national identity and reducing identity cleavages in multi-ethnic societies, focusing on the case of Turkmen in Iran. In plural and ethnically diverse contexts, public education functions as one of the central instruments of the modern state in fostering social integration and constructing a shared national narrative. The primary objective of this research is to assess whether formal public education in Iran has succeeded in aligning the local Turkmen identity with the broader Iranian national identity, or whether it has generated tensions and resistance. By situating the analysis within theories of nation-building, identity formation, and state integration, the study seeks to clarify the extent to which educational policies have contributed to narrowing institutional and perceptual gaps between the Turkmen community and the national society.

Method

The research adopts a qualitative approach based on document analysis and historical–statistical data. Official educational documents, curricular materials, demographic data, and historical records were systematically analyzed to trace the expansion and transformation of public education in Turkmen Sahra from the period of traditional and religious schooling to the Pahlavi era and the Islamic Republic. The study employs a historical-institutional framework to examine changes in literacy rates, language policies (particularly the promotion of the Persian language as the official language of instruction), and the dissemination of national symbols and historical narratives. Through comparative analysis across different political periods, the research evaluates the institutional mechanisms through which education has influenced identity construction and social mobility among Turkmen.

Results

The findings indicate that the expansion of public education has significantly contributed to reducing institutional exclusion and perceptual distance between Turkmen and the broader Iranian society. Increased literacy rates, wider access to formal schooling, and integration into national curricula have facilitated linguistic integration, social mobility, and participation in state structures. The teaching of the Persian language, alongside the national history and symbols, has strengthened the sense of belonging to the Iranian nation-state. However, the evidence also demonstrates that this process has not resulted in the erasure of Turkmen identity. Instead, it has led to the reconfiguration of identity into a multilayered and hybrid form, in which local, ethnic, religious, and national affiliations coexist. Thus, the educational expansion has mainly functioned as a mechanism of identity negotiation and redefinition rather than homogenization.

Conclusions

The study concludes that public education has served as a necessary condition for national convergence and the mitigation of identity cleavages in Turkmen Sahra. Nevertheless, sustainable and long-term cohesion requires complementing integrative educational policies with multicultural approaches that recognize and legitimize local identities. While standardized national education promotes unity and institutional integration, the acknowledgment of cultural diversity within the educational framework enhances legitimacy, trust, and participatory citizenship. Therefore, a balanced model that combines national integration with cultural recognition offers the most viable pathway toward durable social solidarity in multi-ethnic states.

تأثیر کارکردهای دولت مدرن بر کاهش شکافهای قومی ترکمنهای ایران (مورد: نهاد آموزش)

برزین ضرغامی ✉

نویسنده مسئول، گروه توریسم دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران. رایانامه: zarghami@usc.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>در جوامع چندقومیتی و متکثر، نهاد آموزش به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای دولت مدرن، نقشی اساسی در شکل‌دهی به هویت ملی و کاهش شکاف‌های هویتی ایفا می‌کند. این پژوهش به بررسی تأثیر آموزش عمومی رسمی در ایران بر کاهش شکاف‌های هویتی ترکمن‌ها با جامعه ملی می‌پردازد. تمرکز اصلی تحقیق بر این پرسش است که آیا نهاد آموزش توانسته است هویت محلی ترکمن‌ها را با هویت ملی ایران همسو کند یا خیر. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش‌های کیفی، تحلیل اسناد رسمی و داده‌های تاریخی-آماره‌ای، روند گسترش آموزش عمومی در ترکمن‌صحرا را از دوره آموزش سنتی و مذهبی تا دوره‌های پهلوی و جمهوری اسلامی مورد بررسی قرار می‌دهد. یافته‌ها نشان می‌دهد که آموزش عمومی، از طریق گسترش سواد، آموزش زبان فارسی، انتقال تاریخ و نمادهای ملی و فراهم‌سازی امکان تحرک اجتماعی، نقش مهمی در کاهش شکاف‌های نهادی و ادراکی ترکمن‌ها ایفا کرده است. با این حال، این فرایند به حذف هویت ترکمنی منجر نشده، بلکه موجب بازتعریف آن در قالب هویتی چندلایه و ترکیبی شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که آموزش عمومی شرط لازم همگرایی ملی بوده، اما تحقق همبستگی پایدار مستلزم تکمیل آن با سیاست‌های آموزشی چندفرهنگی و به‌رسمیت‌شناسی هویت‌های محلی است.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۲</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۱/۳۰</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵</p> <p>کلیدواژه‌ها: ترکمن‌های ایران شکاف‌های هویتی نهاد آموزش همبستگی ملی هویت قومی.</p>

استناد: ضرغامی، برزین. (۱۴۰۴) تأثیر کارکردهای دولت مدرن بر کاهش شکاف‌های قومی ترکمنهای ایران (مورد: نهاد آموزش)، پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی،

۲ (۲)، ۱۸۹-۲۰۳.

ناشر: دانشگاه لرستان

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.2.2.11>

مقدمه

متن هویت محلی و ناحیه‌ای یکی از عناصر بنیادی در شکل‌گیری جوامع متنوع و و متکثر است. در کشورهایی که دارای تنوع گروه‌های فرهنگی و خرده فرهنگ‌ها هستند، شکاف‌های محلی و ناحیه‌ای می‌توانند منجر به تنش‌های اجتماعی و سیاسی شوند. آموزش رسمی از طریق نظام آموزشی، با انتقال مفاهیم فرهنگی، تاریخی و اجتماعی به نسل‌های جوان، به‌طور مستقیم به فرایند شکل‌دهی هویت ملی کمک می‌کند. ابزارهای نهاد آموزش متنوع و متکثر است. کارکردهای آن در فضای جغرافیایی نیز گسترده است. آموزش و پرورش به دلایل زیر نهاد دولت مدرن است:

۱. ابزار ملت‌سازی است؛
۲. در انحصار دولت قرار دارد؛
۳. بوروکراتیک و استاندارد شده است؛
۴. کارکرد کنترلی و هویتی دارد؛
۵. با حقوق شهروندی پیوند خورده است.

عدم توجه به نهاد آموزش در فرایند ملت‌سازی می‌تواند پیامدهای جدی و گسترده‌ای برای جوامع چندقومی و چندفرهنگی مانند ایران داشته باشد. برخی از مهم‌ترین پیامدهای عدم توجه به نهاد آموزش در ملت‌سازی عبارتند:

- افزایش شکاف‌های هویتی و قومی؛
- تضعیف همبستگی اجتماعی؛
- کاهش هویت ملی و تقویت هویت‌های فرعی؛
- افزایش نابرابری‌های اجتماعی و فرهنگی؛
- گسترش بی‌ثباتی سیاسی؛
- کاهش سرمایه اجتماعی و فرهنگی؛
- افزایش تنش‌های فرهنگی و زبانی (ضرغامی و رومینا، ۱۳۹۷: ۲۳-۲۵ و محمدرحیمی، میرکوشش و اشرفی، ۱۳۹۹: ۲۲-۱۸، ۱۳۹۸: ۱۳۴ و و امیرکافی و حاجیانی، ۱۳۹۲: ۱۲۳-۱۳۴ و Walsh, 2018: 105).

این پژوهش به بررسی تأثیر نهاد آموزش رسمی در ایران بر کاهش شکاف‌های هویتی ترکمن‌ها با سایر مناطق همجوار می‌پردازد. با تمرکز بر روی سیاست‌های آموزشی دولت و نقش آن در تقویت هویت ملی، این تحقیق به دنبال تحلیل این مسئله است که آیا نهاد آموزش توانسته است هویت محلی ترکمن‌ها را با هویت ملی ایران همسو کند. شکاف هویتی ترکمن‌ها با جامعه ملی ایران، پیش از گسترش آموزش عمومی، واجد چند مؤلفه اصلی زیر بود:

- زبانی: غلبه زبان ترکمنی در برابر فارسی رسمی؛
- دینی - مذهبی: غلبه آموزش دینی سنتی؛
- فضایی - ناحیه‌ای: حاشیه‌بودگی جغرافیایی ترکمن‌صحرا.

این پژوهش می‌تواند به درک بهتر و عمیق‌تری از ارتباط میان نهاد آموزش و هویت قومی در جوامع چندقومی کمک کند و راهکارهایی برای سیاست‌گذاران ارائه دهد تا با استفاده از ابزارهای آموزشی، همبستگی اجتماعی و فرهنگی را در این جوامع تقویت کنند.

دولت مدرن، یک نهاد سیاسی متمرکز که بر جمعیتی در داخل یک قلمرو حکومت می‌کند، و ملت، جامعه‌ای مبتنی بر هویت مشترک است که با هم همخوانی دارند. این مفهوم از قرن شانزدهم به بعد در نظام دولت‌های اروپا شکل گرفت و بر نوعی نظم قانونی یا نهادی غیرشخصی و ممتاز دلالت می‌کند که توانایی اداره و کنترل یک قلمرو معین را دارد. مفهوم دولت مدرن را میتوان در شکل زیر نشان داد.

شکل ۱.

(هلد، ۱۳۸۶: ۵۹-۶۳)

مدرنیته در برابر سنت، بیان کننده دوره ای از آگاهی بشر است که از عصر قدیم به دوران جدیدی پا نهاده است (Habermas, 1981: 3). این دوره حداقل از دو منظر زیر قابل تحلیل است:

- دوره مدرن دارای ایده فلسفی است که در مقابل تاریکی، خرافه پرستی، غیرعقلانی، نامتمدن، آزادی محدود، غیر دموکراتیک جوامع شکل گرفته است.

- دوره مدرن دارای چارچوبی فرهنگی- اجتماعی است که بر بسترهای زمانی و مکانی، شیوه سازماندهی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی استوار بوده که اینها ساختار زندگی بشر مدرن را شکل داده اند (Rengger, 1995: 39).

دولتهای مدرن، با هدف برساخت همگرایی، نوعی سیاست فرهنگی را تعقیب کرده اند که بر انگاره های ملی گرایانه استوار بوده است (قادرزاده و شیخ اسمعیلی، ۱۴۰۳: ۶۴). نهاد آموزش به عنوان یکی از کلیدی ترین ابزارهای دولت مدرن، نقش مهمی در شکل دهی به هویت ملی و کاهش شکاف های هویتی داشته است (Smith, 2007: 45). دولتها، بواسطه سازوکارهای نهادی، اقدام به سیاست گذاری عمومی کرده (غفوری و کمالی، ۱۳۸۹: ۱۷۷) تا خواسته های خود را پیگیری نمایند. آموزش می تواند به عنوان یک بستر مهم برای انتقال ارزش ها و فرهنگ ملی عمل کند و به جوامع در معرض کنش کمک کند تا درک بهتری از هویت سطح فراتر و جمعی پیدا کنند. در این راستا، دولت ها با اتخاذ سیاست های آموزشی به دنبال ایجاد همبستگی اجتماعی و کاهش شکاف های هویتی هستند (Kymlicka, 2010: 72). برای درک تأثیر نهاد آموزش بر کاهش شکاف های هویتی ترکمن های ایران، چهار بخش؛ نظریه هویت قومی، نقش نهاد آموزش، نظریه همبستگی اجتماعی و چالش ها و موانع مورد بررسی قرار گرفته و چارچوب نظری پژوهش حاضر را پوشش می دهد.

نظریه های هویت قومی به بررسی ساختارها و فرایندهایی می پردازند که منجر به شکل گیری هویت های گروهی و فرهنگی می شوند. در این زمینه، هویت قومی نه تنها به ویژگی های ذاتی گروه ها بلکه به مرزها و تعاملات اجتماعی نیز وابسته است (Barth, 1969: 15). فرهنگ، زبان و تاریخ به عنوان مؤلفه های اساسی در هویت های قومی هستند (Cohen, 1985: 22). برای ترکمن های ایران، حفظ و تقویت هویت قومی می تواند از طریق ارزش ها، زبان و سنت های فرهنگی آنها تداوم پیدا کند. این مؤلفه ها نقش حیاتی در حفظ هویت آنها ایفا می کنند و نهاد آموزش دولت مدرن به گونه ای طراحی شده است که این عناصر را هدف قرار داده است.

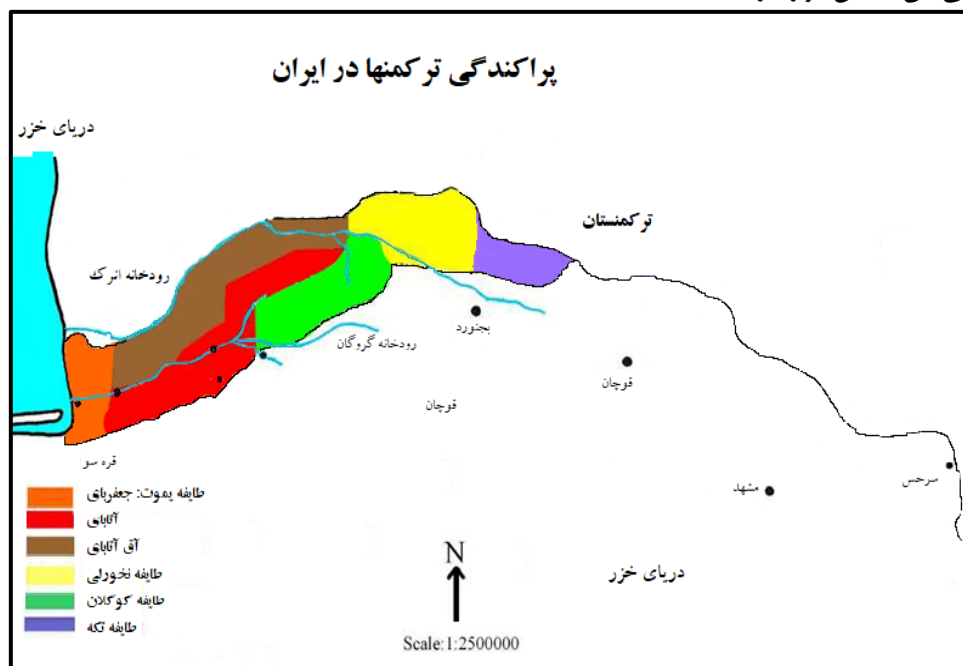
نهاد آموزش به عنوان یک ابزار اساسی در شکل دهی به هویت ملی و تقویت همبستگی اجتماعی است. نظام های آموزشی در انتقال ارزش ها، تاریخ و فرهنگ ملی تأکید می کند و معتقد است که آموزش می تواند به تقویت همبستگی و ایجاد هویت ملی کمک کند (Smith, 2007: 45). بویژه در جوامع متکثری همچون ایران نهاد آموزش در تقویت همبستگی اجتماعی و کاهش تنش های هویتی تأثیرگذار است. از اینرو سیاست های آموزشی باید به گونه ای طراحی شوند که تنوع فرهنگی را شناسایی و گرامی بدارند (Kymlicka, 2010: 72).

نظریه همبستگی اجتماعی به روابط و پیوندهای میان افراد و گروه های اجتماعی اشاره دارد که بر اساس اعتماد و هنجارهای مشترک شکل می گیرد (Putnam, 2000: 65). این نظریه می تواند به درک این نکته کمک کند که چگونه نهاد آموزش می تواند با فراهم کردن بستری برای تعاملات اجتماعی و تبادل فرهنگی، به تقویت همبستگی اجتماعی کمک کند. همبستگی اجتماعی در جوامع متکثری همچون ایران می تواند نقش حیاتی در کاهش تنش های هویتی ایفا کند. این در حالی است که وجود شکاف های

محلی و ناحیه‌ای می‌توانند منجر به تنش‌های اجتماعی و سیاسی شوند (شالچی و دیگران، ۱۴۰۱: ۸۰-۸۲). در کنار نقش مثبت نهاد آموزش، چالش‌ها و موانعی نیز وجود دارند که می‌توانند مانع از تحقق کاهش شکاف‌های هویتی شوند. محدودیت‌های دسترسی به آموزش: نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، زمینه دسترسی نابرابر به منابع آموزشی است. بسیاری از ترکمن‌ها ممکن است به دلایل اقتصادی و اجتماعی از دسترسی به آموزش باکیفیت محروم باشند (Abdullaev, 2017: 30). عدم توجه به هویت‌های محلی: سیاست‌های آموزشی ممکن است هویت‌های قومی و محلی را مدنظر قرار ندهد و این می‌تواند منجر به احساس بیگانگی و عدم پذیرش در میان ترکمن‌ها شود.

محیط‌شناسی پژوهش

ترکمن‌های ایران به عنوان بخشی از قوم ترکمن که مرز ایران و ترکمنستان آنها را از یکدیگر تفکیک کرده است، عمدتاً در استان گلستان و خراسان شمالی ساکن هستند (Tongyu, 2024: 181). آنان در سه ویژگی هویتی زبان، مذهب و نژاد از دیگر گروه‌های انسانی پیرامون خود تفکیک می‌شوند (رضایی، و ریاحی و سخاوتی فرد، ۱۳۸۶: ۱۲۶-۱۲۴). محل اسکان آنان از غرب استان گلستان کنونی تا شمال شرق استان خراسان شمالی گسترش یافته است (نقشه ۱). شیوه زندگی، اقتصاد و فرهنگ آن‌ها تحت تأثیر محیط جغرافیایی این مناطق قرار دارد.

نقشه ۱. پراکندگی اقوام ترکمن در ایران

منبع: (نگارنده از تلفیق نقشه‌های مختلف، ۱۴۰۴)

در دوره قاجار، ساختارهای سنتی ترکمن‌ها عمدتاً مبتنی بر نظام قبیله‌ای و رهبری ایلاتی بود. دین و مذهب تأثیر غیرقابل انکاری بر زندگی فردی و اجتماعی ترکمن‌های ایران داشته است. نام روحانیون ترکمن در ایران، ملا یا آخون (آخوند) است. غیر از آخون‌ها و ملاها، سومین گروه متنفذها، «ایشان»‌ها هستند که از احترام ویژه برخوردارند (بیگدلی، ۱۳۶۹: ۴۲۲). زندگی اجتماعی-سیاسی ترکمن‌ها در ساختار سنتی مورد در طول چند صد سال تداوم داشته و دگرگونی اساسی در آن شکل نگرفته است. با آغاز دوره پهلوی اول، سیاست‌های دولت مرکزی به سمت تمرکزگرایی و تضعیف ساختارهای ناحیه‌ای پیش رفت. رضاشاه با هدف ایجاد دولت مدرن و یکپارچه‌سازی ملی، اقدام به خلع سلاح اقوام و اعمال حاکمیت مرکزی نمود که این سیاست‌ها تأثیر مستقیمی بر ساختارهای سنتی ترکمن‌ها داشت. قوم ترکمن که عموماً مسلح بودند و در تعارض با سیاست‌های عمومی رضاشاه قرار داشتند، منجر به تلاش دولت برای خلع سلاح و کنترل آن‌ها شد (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۱۴-۱۳). برخی منابع از مصادره بیش از

۷۰ درصدی زمینهای کشاورزان ترکمن توسط پهلوی اول حکایت دارد (سردارزاده مجده، اکبری و وثوقی مطلق، ۱۴۰۲: ۳-۸). در این دوره دولت مدرن با دو متغیر نظامی و آموزشی زیرساختهای سنتی ترکمنها را به چالش کشید (آنامراد نژاد، ۱۳۹۰: ۳۸).

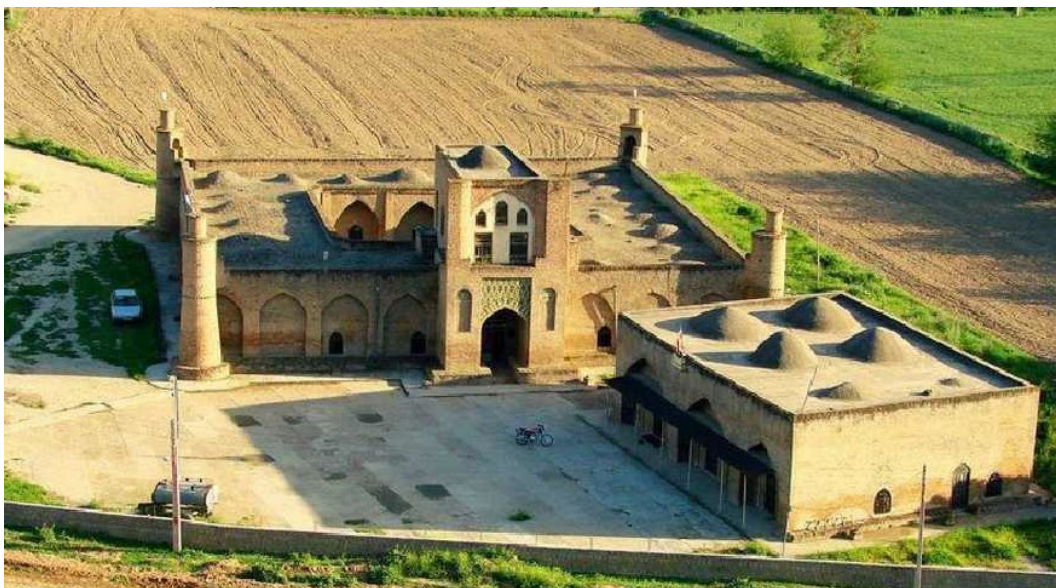
روش پژوهش

در این تحقیق از روشهای کیفی و تحلیل اسناد رسمی استفاده می‌شود. تحلیل اسناد رسمی شامل سیاستهای آموزشی و مستندات دولتی به منظور شناسایی رویکردهای نهادی نسبت به هویت قومی و نقش نهاد آموزش در کاهش شکافهای ناحیه‌ای در دوره‌ای از دولت مدرن مدنظر قرار گرفته است که با کارکردهای خود بستر تغییر و دگرگونی در ساختار سنتی را آینده شکل داده است. کارکردهایی همچون ساختار و نظام آموزشی که اساساً با آموزش رسمی و زبان یکسان بستر خروج از ساختارهای قومی را شکل می‌دهند. این نظام آموزشی با تأسیس مدارس و نهادهای آموزشی در مقاطع مختلف آموزشی، در حال ساخت جامعه مورد نظر دولت مدرن در شکل کلی آن است. از اینرو زیرساختهای دولت مدرن که نهاد آموزش است بصورت ویژه مورد بررسی قرار گرفته است. منابع مورد نظر نیز از اسناد و گزارشهای مربوط به خود نهاد آموزش و پرورش مدنظر بوده است.

یافته‌های تحقیق

مدارس مذهبی

در بین تراکمانها تا قبل از ایجاد مدارس جدید به شکل امروزی، تعلیم و تربیت به معنی عام کلمه از گذشته وجود داشته است. انتقال میراث فرهنگی، دینی، آداب و رسوم محلی از نسلی به نسل دیگر آموخته و منتقل می‌شده است. صرف نظر از آموخته‌های فرهنگی که فرزندان از والدین و جامعه فرا می‌گرفتند آموزش و پرورش به معنی سنتی آن بتوان نام آموزش مکتب خانه ای یا حوزوی بر آن نهاد از دیر باز در این منطقه وجود داشته است این مکتب خانه‌ها به عنوان زیر بنا و اساس نهاد آموزشی مطرح بوده و عموماً توسط علمای دین دایر و مسئولیت تعلیم و تعلم کودکان و نوجوانان را به عهده داشتند. بخارا و خیوه کانون تکاپوهای علمی و دینی سده‌های پیشین، چندین قرن از مراکز اصلی آموزش دینی و مذهبی ترکمن‌ها و شکل‌گیری اصول فکری آنها بوده است. به اعتقاد ترکمن‌ها، شان و منزلت این مراکز که صدها عالم، مفسر، محدث، فقیه و عارف از آنجا برخاسته اند، برجسته بود (ترکمن سسی، ۱۳۹۷). به عنوان نمونه مدرسه علمیه سید قلیچ ایشان در سال ۱۸۰۶ تأسیس شد. این مدرسه علوم دینی، نخستین حوزه علمیه ترکمنهای ایران با شکل امروزی است که در شرقی‌ترین بخش استان گلستان، در شهرستان مراوه تپه قرار دارد (حاج محمدحسینی، نامی گرمی و فروتن، ۱۳۹۰: ۱۸).

شکل ۲. مدرسه علمیه سید قلیچ ایشان در مراوه تپه

(<https://mrbilit.com/mag/iashan-school>)

از اواخر دوره قاجار با استناد به یادشتهای محمد علی قورخانچی و کلنل بیت، می توان از متولیان چندین مدرسه دینی نام برد که در سراسر ترکمن صحرا وجود داشت. از آن جمله سلطان محمد آخوند در گنبد کاووس، بگ مراد ایشان در ناحیه مرکزی گنبد کاووس، رجب آخوند و عثمان آخوند در گمیشان بودند. کمش تپه برجسته‌ترین مکان در ترکمن صحرای ایران بود که کانون تجمع علمای دین بود. گمش تپه در تأسیس مدارس مذهبی و تدریس علوم دینی در امر تعلیم و تربیت جایگاه برجسته داشت. بزرگترین و مهمترین مدرسه مذهبی که می توان بدان اشاره کرد متعلق به رجب آخوند صیادی بود. وی در کنار فعالیت‌های سیاسی در دوره مشروطیت، به تدریس علوم دینی نیز توجه داشت. مدرسه علمیه رجب آخوند اولین روحانیونی بود که مجوز درجه آخوندی را صادر کرد. در زمان حیات وی اولین مسجد سنگی در کمش تپه ساخته شد که به داش مسجد (مسجد سنگی) معروف بود.

پهلوی اول و تأسیس مدارس نوین

اولین فردی که در استرآباد اقدام به تأسیس مدرسه به سبک نو کرد، سردار افخم میرزا محمدعلی خان حاکم استرآباد در سال ۱۲۸۴ ش. بود. نام این مدرسه افخمیه بود (سپهر، ۱۳۶۸: ۱۲۵-۱۲۷). و بیش از ۸۰ شاگرد به تحصیل مشغول بودند (رجایی، ۱۳۹۳: ۴۱). روسها نیز در سال ۱۲۹۳ در بندرگذر اقدام به تأسیس مدرسه کردند (قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۵۴۱). اما تأسیس مدارس بصورت سیستمی از دوره رضا شاه شروع شد. با خلع سلاح ترکمانها در سال ۱۳۰۴، به دستور تیمسار فضل‌الله زاهدی، مدارس نظامی در خواجه‌نفس، گومیشان و گنبد تأسیس شد. اما در مدت کوتاهی همین مدارس از شکل نظامی به مدارس دولتی تغییر وضعیت دادند (رجایی، ۱۳۹۳: ۶). اسناد سازمانی اداره معارف و اوقاف استرآباد در تاریخ ۱۳۰۵/۱۱/۳ به شماره ۱۰۳۳ بیان می‌دارد: «نظر به اینکه در قصبه امچلی یک باب مدرسه تأسیس شده قشونی مدتها دایر و افتتاح شده است از آنجائیکه مقتضیات محلی یعنی قلت جمعیت اجازه نمی‌داد که مدرسه دولتی در آنجا دایر نمایم لذا با تبادل افکار با حکومت نظامی محل قلعه را که یک فرسخی محل مذکور است برای تأسیس مدرسه دولتی در نظر گرفته این بنده و دو نفر از صاحب منصبان نظامی بدان محل رفته متاسفانه هر چه کوشش و جدیت شده که اهالی را حاضر و مهیا کنیم الّاچیق و یا سه باب اطاق به مدرسه اجاره دهند و اطفال خود را به مدرسه سوق دهند متاسفانه بواسطه بی‌علمی و جهالت و آشنا نبودن از وضعیات مدرسه در اجاره دادن اطاق و الّاچیق و تسلیم اطفال برای تحصیل بطفره و تعلل گذراینده‌اند فعلاً در نظر دارد که قضیه را به حکومت نظامی صحرا مشهود داشته در این باب تصمیم قطعی اتخاذ شود...». در سال ۱۳۰۲ ش. نماینده معارف استرآباد، شیخ محمد سعدی، مدارس فعال این منطقه را در جدول زیر ارائه کرده است:

جدول ۱. آمار مدارس منطقه ترکمن‌نشین و پیرامون آن در سال ۱۳۰۲

محل	نام مدرسه	نوع مدرسه	دوره تحصیلی	کلاس	شاگرد	آموزگار
استرآباد	سعادت	دولتی	ابتدایی	۵	۱۲۰	۷
استرآباد	رسولیه	ملی	ابتدایی	۲	۵۰	۲
استرآباد	کریمیه	ملی	ابتدایی	۲	۳۰	۲
استرآباد	مرتضی	ملی	ابتدایی	۲	۲۰	۲
استرآباد	سلیمانی	ملی	ابتدایی	۱	۱۵	۱
بندر گز	نادری	ملی	ابتدایی	۳	۷۰	۲
سرخونکلاته	حیدریه	ملی	ابتدایی	۲	۳۰	۲

منبع: (فجوری و بذرافشان، ۱۳۹۷: ۳)

پس از چند سال، با حمایت‌های حکومت مرکزی از یک سو و ترغیب ترکمنها به حضور در مدارس نوین، تعداد دانش‌آموزان در این مدارس افزایش یافت و مدارس بیشتری در شهرها و روستاهای منطقه تأسیس شد. لیست مدارس نوین در جدول ۲ از شهریور ۱۳۰۷ تا خرداد ۱۳۰۸، نشان دهنده این وضعیت است.

جدول ۲. لیست مدارس ابتدایی در سال ۱۳۰۷-۱۳۰۸

ردیف	محل	دوره	تعداد دانش آموز	تأسیس
۱	استرآباد	مدرسه ابتدایی	۱۶۸	۱۳۹۸
۲	استرآباد	مدرسه ابتدایی	۱۴۰	فقدان آمار
۳	بندر گز	مدرسه ابتدایی	۱۱۳	فقدان آمار
۴	گمش تپه	مدرسه ابتدایی	۲۵۵	۱۳۰۴
۵	امچلی	مدرسه ابتدایی	۶۴	۱۳۰۴
۶	خواجه نفس	مدرسه ابتدایی	۸۹	۱۳۰۵
۷	سرخونکلاته	مدرسه ابتدایی	۴۶	۱۳۰۵
۸	کردمحلہ	مدرسه ابتدایی	۴۸	۱۳۰۵
۹	نوکنده	مدرسه ابتدایی	۴۴	۱۳۰۵
۱۰	پهلوی دژ(آق قلا)	مدرسه ابتدایی	۷۸	۱۳۰۵
۱۱	شاه کوه	مدرسه ابتدایی	۳۷	۱۳۰۵
۱۲	آرخ	مدرسه ابتدایی	۴۷	۱۳۰۵
۱۳	علی آباد کتول	مدرسه ابتدایی	۲۸	۱۳۰۵
۱۴	حاجی لر(مینودشت)	مدرسه ابتدایی	۲۸	۱۳۰۵
۱۵	داز	مدرسه ابتدایی	۳۳	۱۳۰۵
۱۶	بش یوسفه	مدرسه ابتدایی	۳۹	۱۳۰۵
۱۷	نوده ملک	مدرسه ابتدایی	۴۱	۱۳۰۵
۱۸	دار کلاته	مدرسه ابتدایی	۱۲	۱۳۰۵
۱۹	گنبد قابوس	مدرسه ابتدایی	۵۲	۱۳۰۵
۲۰	رامیان	مدرسه ابتدایی	۷۲	۱۳۰۵
۲۱	لیوان	مدرسه ابتدایی	۳۲	۱۳۰۶

منبع: (فجوری و بذرافشان، ۱۳۹۷: ۳)

پهلوی دوم، تداوم گسترش آموزش

در دوره پهلوی دوم، روند گسترش و تأسیس مدارس ادامه یافت. تا قبل از این، گسترش آموزش در مقطع ابتدایی آغاز شده بود. اما با فارغ التحصیل شدن دانش آموزان از این مقطع، سایر مقاطع نیز گسترش یافت. به عنوان نمونه جداول زیر روند گسترش آموزش عمومی در چند شهرستان ترکمن نشین آورده شده است.

جدول ۳. آمار مدارس و مقاطع تحصیلی در شهرستان گنبد در سال ۱۳۵۶-۱۳۵۷

ردیف	عنوان	آمادگی	ابتدایی	راهنمایی	متوسطه
۱	مدرسه	۲	۸۳	۶	۱
۲	کلاس	۶	۲۱۰	۲۷	۶
۳	دانش آموز	۲۲۰	۶۹۳۳	۱۱۵۸	۲۹۱
۴	پرسنل	۸	۲۲۷	۴۱	۹

منبع: (سالنامه وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۵۶-۱۳۵۷: ۶۰-۶۳)

جدول ۴. آمار مدارس و مقاطع تحصیلی در شهرستان گمش تپه در سال ۱۳۵۵-۱۳۵۶

ردیف	عنوان	آمادگی	ابتدایی	راهنمایی	متوسطه
۱	مدرسه	۱	۳۷	۵	۱
۲	کلاس	۳	۱۴۳	۲۷	۳
۳	دانش آموز	۲۰۶	۵۱۲۹	۱۱۱۴	۱۳۶
۴	پرسنل	۴	۱۵۰	۵۰	۳

منبع: (سالنامه وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۵۵-۱۳۵۶: ۹۶-۹۷)

جدول ۵. آمار مدارس و مقاطع تحصیلی در شهرستان آق‌قلا در سال ۱۳۵۴-۱۳۵۵

ردیف	عنوان	آمادگی	ابتدایی	راهنمایی	متوسطه
۱	مدرسه	۴	۶۲	۳	۱
۲	کلاس	۱۰	۱۶۴	۲۳	۴
۳	دانش آموز	۲۹۹	۶۴۴۷	۱۰۴۶	۱۹۲
۴	پرسنل	۱۱	۱۷۷	۳۱	۳

منبع: (سالنامه وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۵۵-۱۳۵۶: ۹۶-۹۹)

جمهوری اسلامی، گسترش آموزش عمومی

پس از سال ۱۳۵۷، آموزش عمومی در ایران از یک ابزار صرفاً دولت‌ساز و همسان‌ساز به نهادی ترکیبی با کارکردهای عدالت‌محور، ایدئولوژیک و توسعه‌ای تبدیل شد. در مناطق ترکمن‌نشین، این تغییر رویکرد به‌ویژه در سه محور قابل مشاهده است:

- گسترش کمی آموزش به‌عنوان حق همگانی؛
- نفوذ آموزش به مناطق روستایی و حاشیه‌ای؛
- تلاش برای کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای در دسترسی به آموزش.

یکی از مهم‌ترین نقش‌های جمهوری اسلامی در ترکمن‌صحرا، گسترش جغرافیایی مدارس بوده است. برخلاف دوره پهلوی که تمرکز عمدتاً بر مراکز شهری بود، پس از انقلاب مدارس ابتدایی و راهنمایی در روستاهای کوچک ترکمن‌نشین تأسیس شد. همچنین دسترسی آموزشی برای دختران ترکمن افزایش یافت و فاصله مکانی میان محل سکونت و مدرسه کاهش پیدا کرد. این گسترش فضایی، نقش مستقیمی در کاهش شکاف ناحیه‌ای آموزشی میان ترکمن‌ها و سایر مناطق کشور ایفا کرد. تأسیس نهضت سوادآموزی در سال ۱۳۵۸ یکی از مؤثرترین اقدامات جمهوری اسلامی در ترکمن‌صحرا بود. با توسعه مدارس متوسطه در شهرهای ترکمن‌نشین، دسترسی ترکمن‌ها به دانشگاه‌ها افزایش یافت و فارغ‌التحصیلان دانشگاه به عنوان نیروی انسانی بومی (معلم، کارمند، مدیر) در ساختار اداری و آموزشی بکار گرفته شد. این روند باعث شد آموزش عمومی به مسیر تحرک اجتماعی و ادغام نهادی تبدیل شود و شکاف هویتی مبتنی بر «حاشیه‌نشینی نهادی» کاهش یابد.

ابعاد کارکردی آموزش عمومی - رسمی در بین ترکمنها

۱. انتقال تاریخ و فرهنگ ملی: نظام آموزشی نقش کلیدی در شکل‌دهی به هویت ملی دارند و می‌توانند با ترویج تاریخ و فرهنگ ملی، حس تعلق به هویت ملی را تقویت کنند (Smith, 2007: 45). محتوای آموزشی کتابهای درسی مدارس عموماً شامل اطلاعاتی درباره تاریخ ملی، فرهنگ عمومی و نمادهای ملی است.
۲. آموزش و همبستگی اجتماعی: نهاد آموزش به ایجاد همبستگی اجتماعی از طریق ترویج ارزش‌های ملی و تاریخ مشترک کمک کند (Kymlicka, 2010: 72). کلاس‌های تاریخ که در آن‌ها تاریخ ملی ایران مورد توجه قرار گیرد،
۳. ترویج هویت ملی از طریق محتوای آموزشی: محتوای آموزشی در کتابهای مقاطع ابتدایی، راهنمایی (نظام قدیم) و دبیرستان به‌گونه‌ای طراحی شده است که هویت ملی را ترویج کند. محتوای درس‌هایی با تأکید بر تنوع فرهنگی کشور، می‌تواند به تقویت هویت ملی کمک کند (Cohen, 1985: 22). برای ترکمن‌ها، توجه به تاریخ و فرهنگ خود در کنار تاریخ ملی توانسته است احساس تعلق و هویت را در میان دانش‌آموزان تقویت کند. (خلیلی و مهربان اینچه برون، ۱۴۰۰: ۵۸).
۴. محیط‌های آموزشی به‌عنوان فضاهای اجتماعی: کار گروهی، پروژه‌های مشترک، و فعالیت‌های فرهنگی، به دانش‌آموزان زمینه آشنایی با یکدیگر است و روابط مثبت و دوستی‌های پایدار برقرار کنند (Kymlicka, 2010: 72).
۵. مراسم‌های فرهنگی و ملی: مراسم‌های فرهنگی و ملی، نظیر جشن‌های مشترک، به ایجاد حس تعلق و همبستگی اجتماعی کمک کنند (Cohen, 1985: 22). نهاد آموزش با ایجاد فضاهای آگاهی نسبت به رویدادهای ملی، زمینه شرکت در آنها را برای ترکمنهای ایران فراهم کرده است

۶. معلمان در ایجاد همبستگی اجتماعی: معلمان به‌عنوان الگوهای اجتماعی، نقش مهمی در ایجاد حس تعلق و همبستگی اجتماعی ایفا می‌کنند. از سوی دیگر نهاد آموزش ایران زمینه بکارگیری معلمان و آموزگاران ترکمن را در سیستم آموزشی فراهم کرده است.

۷. محتوای آموزشی در هویت ملی: محتوای آموزشی به‌عنوان یکی از اجزای اصلی نظام آموزشی، تأثیر عمیقی بر شکل‌گیری و تقویت هویت ملی دارد. این محتوا شامل دروس، کتاب‌های درسی، فعالیت‌های آموزشی و ارزشیابی‌هایی است که در مدارس ارائه می‌شود. در این بخش، به بررسی نقش محتوای آموزشی در تقویت هویت ملی می‌پردازیم. محتوای آموزشی از دو طریق زیر بر کاهش شکافها تأثیرگذار است.

- تاریخ و فرهنگ ملی: تدریس تاریخ به‌صورت جامع و واقعی، به دانش‌آموزان کمک کرده است تا با تاریخ ملی آشنا شوند (عبدی و لطفی، ۱۳۸۷: ۵۷-۵۹).
- زبان و ادبیات ملی: یادگیری زبان ملی و ادبیات آن، به‌ویژه از طریق شعر، داستان‌ها و متون ادبی، به ایجاد ارتباط عمیق‌تری با فرهنگ و هویت ملی (Kymlicka, 2010: 72) منجر شده است. از آنجا که محتوای آموزشی کتب در نهاد آموزش ایران فارسی است، دانش‌آموزان ترکمن نیازمند یادگیری زبان فارسی بوده و این یادگیری در شکل‌گیری زبان دوم آنها تأثیر بسیار زیادی دارد. از سوی دیگر بسیاری از والدین همین دانش‌آموزان در چند دهه اخیر دانش آموخته همین مدارس بوده و قبل از ورود به نهاد آموزشی، زبان فارسی را به فرزندان خود آموزش می‌دهند.
- ۸. ایجاد نمادهای مشترک ملی: نمادها مشترک شامل نشانه‌ها، مراسم، تاریخ‌ها، ارزش‌های فرهنگی باشند که به‌طور مشترک توسط اعضای یک ملت پذیرفته و گرامی داشته می‌شوند (Kymlicka, 2010: 72) و ساعی، قراخانی و مومنی، ۱۳۹۱: ۱۳۳-۱۳۷). نمادهای مشترک از طریق نظام آموزشی در دوره مدرن بین ترکمنهای ایران شناخته شده و به انحاء مختلف تأثیرات خود را در هویت‌سازی داشته است. در زیر برخی از نمادهای مشترک ملی که از طریق نظام آموزشی بین ترکمنهای تأثیرگذار بوده است آورده شده:
- پرچم ملی: پرچم‌ها به‌عنوان نمادهای رسمی کشورهای مختلف، بیانگر تاریخ، فرهنگ و آرمان‌های ملی هستند. طراحی و رنگ‌های پرچم می‌تواند بازتاب‌دهنده ارزش‌ها و میراث فرهنگی یک ملت باشد (بختورتاش و مقصودی، ۱۳۸۵: ۱۳۰-۱۳۲).
- سرود ملی: سرودهای ملی به‌عنوان نمادهایی از همبستگی و عشق به وطن عمل می‌کنند. این سرودها معمولاً در مراسم رسمی و ملی اجرا می‌شوند و می‌توانند به تقویت احساس تعلق به هویت ملی کمک کنند (Benedict, 1996: 123) و غفاری هاشجین و احمدی، ۱۳۹۴: ۴).
- یادبودها و آثار تاریخی: یادبودها و آثار تاریخی نمایانگر تاریخ و فرهنگ یک ملت هستند. حفظ و نگهداری از این آثار به تقویت هویت ملی و آموزش نسل‌های آینده درباره تاریخ و فرهنگ خود کمک می‌کند (Hobsbawm & Ranger, 1983: 13 و امین، ۱۳۸۸: ۱۵).
- ۹. ترویج در رسانه‌ها: استفاده از رسانه‌ها به‌عنوان ابزاری برای ترویج نمادهای ملی می‌تواند تأثیر زیادی داشته باشد. از طریق برنامه‌های تلویزیونی، فیلم‌ها، و شبکه‌های اجتماعی، می‌توان ارزش‌ها و نمادهای ملی را به نسل‌های جدید منتقل کرد (Hall, 1992: 150 و قربان‌زاده سوار، رحمی و ناطقی، ۱۳۹۵: ۱۱۷-۱۱۴). نهاد آموزش زمینه درک مفاهیم منتقل شده از رسانه‌ها را بین مخاطبان آن در مناطق ترکمن‌نشین فراهم کرده است. این کارکرد دو سویه است. لیکن درک زبانی از مفاهیم منتقل شده از طریق نهاد آموزش صورت گرفته است. در حال حاضر در مناطق ترکمن‌نشین، بسیاری از منازل دارای تلویزیون و دیگر رسانه‌های جدید مانند شبکه‌های اجتماعی در بستر اینترنت هستند.

نتیجه‌گیری

در مناطق ترکمن‌نشین ایران، گسترش آموزش عمومی را می‌توان بخشی از پروژه دولت‌سازی و ملت‌سازی دانست که هدف آن

کاهش شکاف‌های نهادی و هویتی میان پیرامون قومی و مرکز ملی بوده است. داده‌های تاریخی در ارتباط با جداول تأسیس مدارس در دوره پهلوی اول و دوم نشان می‌دهد که آموزش عمومی، به‌ویژه از دوره پهلوی دوم، نقش مؤثری در ادغام نهادی ترکمن‌ها در ساختار ملی ایفا کرده است. با این حال، آموزش عمومی بیش از آنکه به حذف هویت ترکمنی بینجامد، موجب بازتعریف آن در چارچوبی چندلایه شده است. این فرایند، مطابق تحلیل فوکویی، نه از طریق زور مستقیم، بلکه از طریق قدرت انضباطی و درونی‌سازی هنجارها صورت گرفته است. همچنین، مطابق دیدگاه گلنر، همسان‌سازی آموزشی شرط بقای دولت مدرن بوده، اما در جوامع چندقومیتی، این همسان‌سازی همواره با مقاومت‌ها و بازخوانی‌های هویتی همراه بوده است. در نتیجه، می‌توان گفت که آموزش عمومی در ترکمن‌صحرا به کاهش شکاف هویتی انجامیده، اما این کاهش بیشتر در سطح نهادی، ارتباطی و ادراکی رخ داده و شکاف‌های فرهنگی و زبانی به‌طور کامل برطرف نشده‌اند. از این منظر، آموزش عمومی شرط لازم همگرایی ملی بوده، اما تحقق همبستگی پایدار مستلزم تکمیل آن با سیاست‌های آموزشی چندفرهنگی و به‌رسمیت‌شناسی هویت‌های محلی است. آموزش عمومی با سه سازوکار اصلی بر شکاف هویتی اثر گذاشت:

الف) تولید چارچوب هویتی مشترک: مدرسه با آموزش زبان فارسی، تاریخ ملی و نمادهای دولت، نوعی «زبان مشترک هویتی» ایجاد کرد که امکان ارتباط ترکمن‌ها با سایر ایرانیان را فراهم ساخت.

ب) جایگزینی هویت محلی انحصاری با هویت چندلایه: آموزش عمومی هویت ترکمنی را به‌طور کامل حذف نکرد، اما آن را از حالت «هویت یگانه و بسته» به «هویت چندسطحی (محلی - ملی)» تبدیل کرد.

ج) کاهش احساس طرد نهادی: حضور در مدرسه دولتی، دریافت مدرک رسمی و امکان ورود به بوروکراسی، ترکمن‌ها را از موقعیت «دیگری نهادی» به «شهروند بالقوه» منتقل کرد.

فرایند اثرگذاری آموزش عمومی بر کاهش شکاف هویتی ترکمن‌ها را می‌توان در هفت مرحله تحلیلی صورت‌بندی کرد: مرحله اول: گسست از آموزش سنتی: در این مرحله انتقال آموزش از مکتب‌خانه و حوزه به مدرسه دولتی شکل گرفت و در ادامه تضعیف انحصار نخبگان دینی محلی در تولید معنا به وجود آمد؛

مرحله دوم: تماس نهادی با دولت مدرن: در این مرحله نخستین مواجهه مستقیم کودکان ترکمن با دولت به وجود آمد و مدرسه به عنوان «نقطه تماس دولت-جامعه محلی» بود.

مرحله سوم: همسان‌سازی ارتباطی: در این مرحله یادگیری زبان فارسی و ایجاد امکان ارتباط افقی با سایر گروه‌های قومی به وجود آمد که کاهش سوءتفاهم‌ها و فاصله‌های نمادین از نتایج آن بود.

مرحله چهارم: درونی‌سازی نظم ملی: در این مرحله پذیرش تقویم ملی، قوانین، نمادها و روایت رسمی تاریخ شکل گرفت و در ادامه شکل‌گیری حس تعلق حداقلی به چارچوب ملی به وجود آمد.

مرحله پنجم: تحرک اجتماعی و ادغام نهادی: در این مرحله دسترسی به آموزش متوسطه، عالی و مشاغل دولتی و خروج تدریجی از حاشیه‌نشینی نهادی اتفاق افتاد.

مرحله ششم: بازتعریف هویت ترکمنی: گذار از «هویت مقاوم و تقابلی» به «هویت ترکیبی: ترکمن-ایرانی» در این مرحله شکل گرفت.

مرحله هفتم: کاهش شکاف هویتی ادراکی: در نهایت در این مرحله کاهش احساس «غیریت» و افزایش احساس مشارکت در سرنوشت ملی به وجود آمد.

پیشنهادها

- برای افزایش اثربخشی نهاد آموزش در کاهش شکاف‌های قومی ترکمن‌های ایران پیشنهاد می‌شود که:
 - محتوای آموزشی به‌گونه‌ای طراحی شود که تاریخ و فرهنگ ترکمن‌ها را به رسمیت بشناسد و در برنامه‌های درسی گنجانده شود. این کار می‌تواند به ارتقاء هویت ملی و تقویت ارتباطات بین‌قومی کمک کند.
 - در نهاد آموزش باید به نیازهای فرهنگی خاص هر قوم توجه شود و برنامه‌های آموزشی خود را به‌گونه‌ای تنظیم کند که

- همگان در آن احساس پذیرش نمایند.
- برگزاری برنامه‌های فرهنگی مشترک، مانند کارگاه‌ها و جشنواره‌های محلی، می‌تواند فرصتی برای اقوام مختلف به منظور تعامل و تبادل فرهنگی فراهم کند. این تعاملات می‌تواند به تقویت همبستگی اجتماعی و ایجاد یک جامعه پایدار کمک کند.
 - بهبود زیرساخت‌های آموزشی در مناطق اقوام مختلف، به ویژه در مناطق ترکمن‌نشین، می‌تواند به ارتقاء دسترسی به آموزش و کاهش نابرابری‌های اجتماعی کمک کند.

تعارض منافع

بر مبنای اظهار نظر نویسنده، این مقاله هیچ گونه تعارض منافی ندارد.

منابع

- آبراهامیان، پروانده. (۱۳۷۷). ایران بین دو انقلاب، تهران: نشر نی.
- آنامراد نژاد، رحیم بردی. (۱۳۹۰). تحولات اجتماعی ۵۰ سال اخیر در بین عشایر ترکمن. (مطالعه موردی: بندر ترکمن). مجله علمی تخصصی برنامه ریزی فضایی. (۱)۱. تابستان. ۳۷-۵۹.
- امیرکافی، مهدی و ابراهیم حاجیانی. (۱۳۹۲). نسبت هویت قومی و ملی در جوامع چند قومی ایران: بررسی و مقایسه سه رهیافت نظری. فصلنامه راهبرد. ۲۲(۶۶). بهار. ۱۱۷-۱۴۶.
- امین، حسن. (۱۳۸۸). آگاهی تاریخی و هویت ملی. ماهنامه پادنگ. سال ششم. شهریور شماره ۵۹.
- بختورتاش، نصرت‌اله و مجتبی مقصودی، (۱۳۸۵). تاریخ پرچم ایران از باستان تا امروز. فصلنامه مطالعات ملی. ۷(۲۵)، ۱۲۹-۱۳۴.
- بیگدلی، محمدرضا. (۱۳۶۹). ترکمنهای ایران. تهران: نشر پاسارگاد.
- ترکمن سسی. (۱۳۹۷). عالمان قدیم ترکمن و سنت‌های ریشه‌دار. در <https://www.turkmensesi.net>
- حاج محمدحسینی، همایون؛ نامی گرمی، پریسا؛ فروتن، محمدمین. (۱۳۹۰). مدرسه سید قلیچ ایشان، اولین مدرسه دینی ترکمنان ایران. پژوهش هنر دانشگاه هنر اصفهان. ۱(۲). ۱۷-۲۸.
- خلیلی، رضا و حامد مهربان اینچه برون. (۱۴۰۰). سیاست هویت، آموزش و پرورش و امنیت ملی در ایران. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۴(۴). زمستان. ۳۳-۶۳.
- رجایی، رحمت‌الله. (۱۳۹۳). آموزش و پرورش نوین گرگان. گرگان: نشر پیک ریحان.
- رضایی، احمد و ریاحی، محمداسماعیل و سخاوتی فرد، نورمحمد. (۱۳۸۶). گرایش به هویت ملی و قومی در ترکمن‌های ایران. فصلنامه مطالعات ملی. ۸(۴). ۱۱۹-۱۴۰.
- سالنامه آماری وزارت آموزش و پرورش، آمار مدارس شهرستانها، سالهای ۱۳۵۴-۱۳۵۶-۱۳۵۷. تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- ساعی، علی و قراخانی، معصومه و مومنی، فرشاد. (۱۳۹۱). دولت و سیاست آموز در ایران از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۸. فصلنامه علوم اجتماعی (علامه طباطبایی). شماره ۵۶. بهار. ۱۱۷-۱۶۸.
- سپهر، عبدالحسین. (۱۳۶۸). یادداشتهای ملک‌المورخین. به اهتمام عبدالحسین نوایی. تهران: نشر زرین.
- سردارزاده مجد، احمد؛ اکبری، امیر و وثوقی مطلق، رجبعلی. (۱۴۰۲). بررسی فعالیتهای نوگرایانه عصر پهلوی اول در منطقه ترکمن صحرا. پژوهشنامه تاریخ، ۱۹(۷۵). ۱-۱۸.
- شالچی، وحید و دیگران. (۱۴۰۱). هویت قومی در بستر تحولات مدرن و سیاست‌های هویتی دوره پهلوی دوم در شهر اهواز. فصلنامه مطالعات ملی. ۲۳(۲). تابستان. ۷۵-۹۴.
- فجوری، ستاربردی، و بذرافشان، قربانعلی. (۱۳۹۷). پیشینه آموزش و پرورش نوین در استان گلستان. گرگان. انتشارات نوروزی.
- قادرزاده، امید و شیخ اسمعیلی، شهرام. (۱۴۰۳). بر ساخت تنوع قومی و مذهبی در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه سیاست. ۵۴(۱). ۶۳-۸۶. در https://jpuq.ut.ac.ir/article_98158.html

قاسمی‌پویا، اقبال. (۱۳۷۷). مدارس جدید در دوره قاجاریه و ایالات و ولایات. تهران: نشر دانشگاهی.

قربان‌زاد سوار، قربانعلی و مهدی رحمتی و هاشم ناطقی. (۱۳۹۵). رسانه و هویت ملی (تأثیر رسانه بر شاخصهای هویت ملی). فصلنامه رسانه و فرهنگ. ۱۶ (بهار و تابستان). ۱۱۳-۱۳۵.

عبدی، عطاله و مریم لطفی. (۱۳۸۷). جایگاه هویت ملی در کتب درسی آموزش و پرورش (مورد مطالعه: کتب تاریخ دوره دبیرستان). فصلنامه مطالعات ملی. ۳ (۹). پاییز. ۵۳-۷۲.

غفاری هشتجین، زاهد و سیده ملیحه احمدی. (۱۳۹۴). بازنمایی ارزشهای انقلابی در دومین سرود ملی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه مطالعات ملی. ۱۶ (۲). تابستان. ۳-۲۰.

ضرغامی، برزین و ابراهیم رومینا. (۱۳۹۷). تأثیر ساختارهای محلی بر کنش اجتماعی-سیاسی؛ مورد: بلوچ‌های ایران فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. ۳۳ (۳). ۲۴-۳۷.

محمد رحیمی، معصومه و امیر هوشنگ میرکوشش و احمد اشرفی. (۱۳۹۹). بررسی چالش‌های تحقق همگرایی ملی اقوام در ایران (مورد مطالعه: قوم ترکمن). فصلنامه مطالعات سیاسی. ۱۳ (۵۰). زمستان. ۱۵-۳۶.

مرکز آمار ایران، (۱۴۰۳). آمارهای سالانه، مراجعه به سایت <https://amar.org.ir>

هلد، دیوید. (۱۳۸۶). شکل‌گیری دولت مدرن، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر آگه.

- Abdullaev, I. (2017). Social inequality and education in Iran. *Iranian Journal of Sociology*, 5(1), 23-45.
- Abrahamian, Ervand. (1998). *Iran Between Two Revolutions*. Tehran: Nashr-e Ney. (in Persian)
- Anamard Nezhad, Rahim Berdi. (2011). Social Transformations in the Last 50 Years Among Turkmen Nomads (Case Study: Bandar Turkmen). *Journal of Spatial Planning*, V:1, No.1, Summer, pp. 37-59. (in Persian)
- Amirkafi, Mehdi, and Ebrahim Hajiani. (2013). The Relationship Between Ethnic and National Identity in Multi-Ethnic Societies of Iran: Examination and Comparison of Three Theoretical Approaches. *Rahbord Quarterly*, Vol. 22, No. 66, Spring, pp. 117-146. (in Persian)
- Amin, Hassan. (2009). Historical Awareness and National Identity. *Padang Monthly*, V: 6. No. 59. (in Persian)
- Bakhturtash, Nosratollah, and Mojtaba Maghsoudi. (2006). History of the Iranian Flag from Ancient Times to Today. *National Studies Quarterly*, Vol. 7, No. 25, pp. 129-134. (in Persian)
- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bigdeli, Mohammad Reza. (1990). *The Turkmens of Iran*. Tehran: Pasargad Publications. (in Persian)
- Cohen, A. (1985). *The Symbolic Construction of Community*. London: Routledge.
- Habermas, Jurgen (1981), *Modernity Versus Postmodernity*" Translated by Seyla Ben Habib. *New German Critique*, No. 22, Special Issue on Modernism (Winter, 1981), pp. 3-14.
- Hall, S. (1992). Cultural Identity and Diaspora. In *Identity: Community, Culture, Difference*. 222-237. London: Lawrence & Wishart.
- Hobsbawm, E. J., & Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- <https://mrbilit.com/mag/iashan-school/>
- Haj Mohammad Hosseini, Homayoun; Nami Garmsi, Parisa; Foroutan, Mohammad Amin. (2011). Seyyed Qolich Eshan's School, the First Religious School of the Turkmens of Iran. *Research in Art, University of Art, Isfahan*, V:1, No. 2, pp. 17-28. (in Persian)
- Khalili, Reza, and Hamed Mehraban Incheh Borun. (2021). Identity Politics, Education, and National Security in Iran. *Strategic Studies Quarterly*, V:24, No. 4, Winter, pp. 33-63. (in Persian)
- Kymlicka, W. (2010). *Multiculturalism and Minority Rights in the New World Order*. Oxford: Oxford University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

- Tongyu, Wu. (2024). Iran-Turkmenistan Relations: Cross-Border Ethnic Groups and Comprehensive Governance Strategies. *International Relations and Diplomacy*, Sep.-Oct. Vol. 12, No. 5, 181-190 doi: 10.17265/2328-2134/2024.05.002.
- Turkmensesi. (2018). *Ancient Turkmen Scholars and Deep-Rooted Traditions*. Available at: <https://www.turkmensesi.net> (in Persian)
- Rengger, N.J (1995); *Political Theory, Modernity and Postmodernity*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Rajaei, Rahmatollah. (2014). *Modern Education in Gorgan*. Gorgan: Peyk Reyhan Publications. (in Persian)
- Rezaei, Ahmad; Riahi, Mohammad Esmaeil; and Sakhavati Fard, Nour Mohammad. (2007). Tendency Toward National and Ethnic Identity Among the Turkmens of Iran. *National Studies Quarterly*, Vol. 8, No. 4, pp. 119–140. (in Persian)
- Statistical Yearbook of the Ministry of Education, Statistics of Schools in Counties, Years 1975-1978. Tehran: Ministry of Education. (in Persian)
- Saei, Ali; Qarakhani, Masoumeh; and Momeni, Farshad. (2012). Government and Educational Policy in Iran from 1360 to 1388. *Social Sciences Quarterly (Allameh Tabataba'i)*, No. 56, Spring, pp. 117–168. (in Persian)
- Sepehr, Abdolhossein. (1989). *Notes of Malek al-Muvarrekhin*. Edited by Abdolhossein Nava'i. Tehran: Zarrin Publications. (in Persian)
- Sardarzadeh Majd, Ahmad; Akbari, Amir; and Vosooghi Motlagh, Rajabali. (2023). An Examination of Modernizing Activities in the First Pahlavi Era in the Turkmen Sahra Region. *Journal of Historical Research*, Vol. 19, No. 75, pp. 1–18. (in Persian)
- Shalchi, Vahid, et al. (2022). Ethnic Identity in the Context of Modern Transformations and Identity Policies of the Second Pahlavi Period in the City of Ahvaz. *National Studies Quarterly*, Vol. 23, No. 2, Summer, pp. 75–94. (in Persian)
- Smith, A. D. (2007). *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press.
- Walsh, C. (2018). Education, Culture and Identity: The Role of Education in Shaping National Identity in Iran. *Journal of Educational Studies*, 24(1), 95-112.